

VAN GÖLÜ HAVZASINDA M.Ö. 2. BİNYILA AİT BOYALI ÇANAK-ÇÖMLEK GELENEĞİ

Altan ÇİLİNGİROĞLU(*)

Van Gölü Havzası'nın komşu bölgelerden soyutlanmış bir yöre olduğu ve özellikle ikinci binyılda bu havzada üçüncü ve birinci bin yıllara oranla zengin bir kültürün olmadığı önerilmiştir. Bu kaniya varılmasındaki etkenler, Van bölgesinde M.Ö. 2. binyıla ait arkeolojik malzemenin azlığı ya da bu bölgeden çıkan malzemelerin çoğunlukla birinci bine, bir başka tanımla Urartu dönemine tarihlendirilmek eğilimidir. Son yıllarda bu tip malzemeler içinde ön sırayı boyalı bazı kaplar almakta ve Doğu Anadolu'nun çeşitli müzelerinde sergilenmekte ya da depolanmakta olan bu tür boyalıları genellikle birinci bin malzemesi olarak değerlendirilmektedir(1).

Van Gölü Havzasında bilinen en erken boyalı kaplar Tilkitepe'nin Halaf türü çanak-çömleğidir. Bu tarihten sonraya ait olan örnekler ise, Kalecik'te Urartu öncesine tarihlenen katlarda bulunmuştur. K. Lake 1939 yılında Kalecik'te yaptığı kazılarla Tilkitepe ile erken birinci bin arasındaki kültürel boşluğu doldurmayı amaçlamıştı. Sözü edilen kazılarda veya aynı bilim adamının Van Kalesi'nde yürüttüğü araştırmalarda (2), yaygın olarak bilinen Urartu keramiğinden daha erkene tarihlenen boyalı bir çanak-çömlek türü

(*) Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü'nde Öğretim Üyesi.

(1) Bu makalenin İngilizcesi *Anatolian Studies* 34, 1984, s. 129-139'da yayımlanmıştır. Sözü edilen makalenin yayımlanmasından sonra elimize geçen M. Edwards'ın *Excavations in Azarbaijan (North-western Iran), 1, Haftavan, Period VI, Oxford, 1983* adlı yeni araştırmasından ancak bu makalede yararlanmak imkanına kavuştuk .

(2) Reilly, «Test Excavations at Tilkitepe, 1937», *TTADE* 4, 1940, 145 vd.; Lake, «Van'da Yapılan Hafriyat, 1938», *TTAED* 4, 1940, 179 vd. Korfmann, «Die Ausgrabungen von Kirsopp und Silva Lake in den Jahren 1938 und 1939 am Burgfelsen von Van (Tuşpa) und in Kalecik», *Berytus* XXV, 1977, 173 vd.

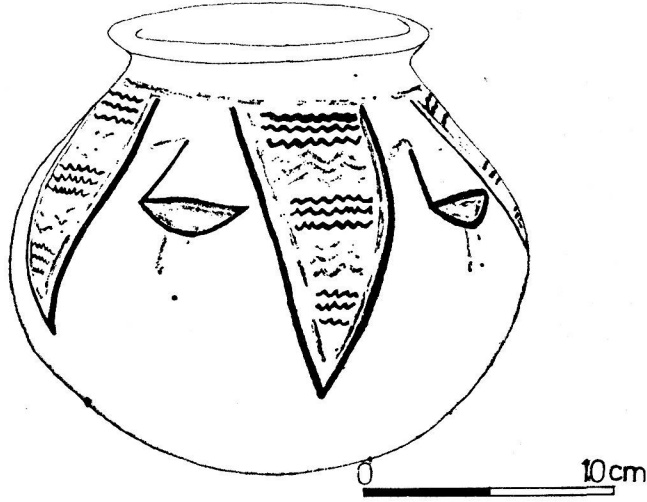
ortaya çıkarılmıştı (3). Uygun olmayan kazı koşulları Lake'in 8 metreden derine inmesini engellemiş, 4. bin ile 1. bin arasındaki kültürel boşluğu doldurma uğraşları o yıllar için sonuçsuz kalmıştı. Son yıllarda bölgede yapılan kazıların çoğunlukla Urartu kalelerinde yürütülmesi, birinci bine ait kültürü de içeren höyük yerleşmelerinde kazıların yapılmayışı, yörenin ikinci binyılı ile ilgili sağlıklı bilgiler edinilmesini olanaksız kılmıştır. Ernis ve çevresinde yapılan kazı ve araştırmalar ise yörenin daha çok üçüncü bin yıla ait kültürüyle ilgili bilgiler vermiştir (4).

M.Ö. 4., 3 ve 1. binde yoğun olarak yerleşilen Van Gölü Havzası için 2. binde bir kültür kesikliğinin önerilmesi gerçeği acaba ne ölçüde yansıtmaktadır?

Adana, Gaziantep, Kars ve Van Bölge Müzelerine dağılan çok sayıdaki boyalı kaplar soruyu yanıtlamamıza bir ölçüde de olsa yardımcı olmaktadır.

BOYALI KAPLARA ÖRNEKLER :

1 — Kısa boyunlu kap (Şek. 1) : Adana Bölge Müzesi, yükseklik: 16 cm., çap: 12 cm.

Şek. 1.

Bezeme : Boynun altındaki yatay çizgiden aşağı doğru sarkan çift çizgi ile yapılmış üçgenler. Dış çizgi siyah, içteki kırmızı ile bo-

(4) Burney, «Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age», AS 8, 1958, 179 vd.; Erzen, «Ünseli (Ernis) Civarı Kazıları», Belleten 27, 1963, 542.

yanmış. Üçgenlerin içleri siyah ve kırmızı zigzag ve dalgalı hatlarla doldurulmuştur. Üçgenler arasında sağdan sola yönelmiş yürüyen leylek motifleri vardır.

Boya : Açık devetüyü zemin üzerine siyah ve kırmızı.

Benzer örnekler :

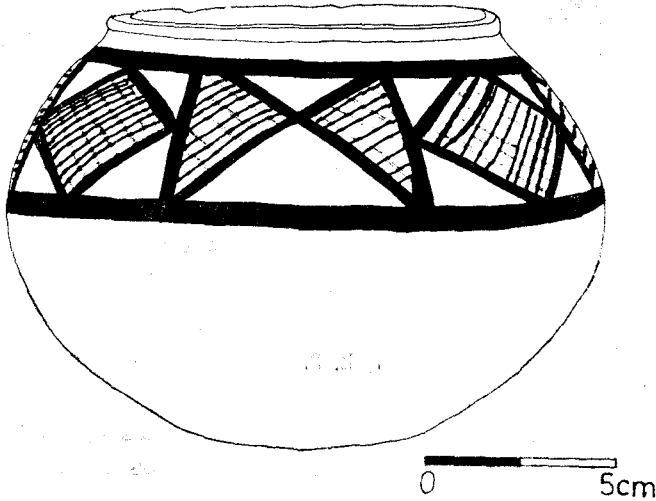
Haftavan Tepe VIB (Burney, IRAN 10, 1972, Lev. 11c; Edwards, IRAN 19, 1981, Res. 11.10).

Geoy Tepe D (Burton-Brown, Excavations in Azerbaijan 1948, Env. No. 1053: 77, Env. No. 430-Londra, 1951).

Gürcistan (Kuftin, Archaeological Excavations at Trialeti, Lev. 78-Tblis, 1941).

Kızılvanık (Schaeffer, Stratigraphie Comparée et Chronologie de L'Asie Occidentale, 500, Res. 270-Londra, 1948).

2 — Kısa boyunlu kap (Şek. 2) : Adana Bölge Müzesi, yükseklik: 26 cm., çap: 8,5 cm.

Şek. 2.

Bezeme : Biri boynun altında diğeri karın üstündeki iki kırmızı çizgi arasında, tepeleri yukarıda paralel iki çizgi ile sınırlandırılmış beş adet üçgen. Üçgenlerin içinde içleri taralı, boş ve kırmızıya boyalı eşkenar dörtgenler birbirini izler. Kabın alt kısmı boş bırakılmıştır.

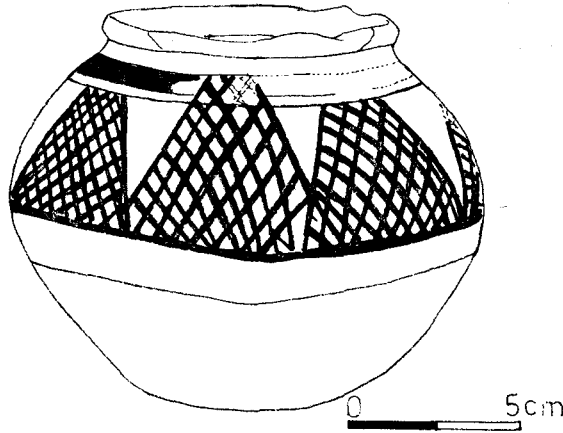
Benzer örnekler :

Kızılvanık (Burney, *The Peoples of the Hills*, Res. 43/e-Londra, 1971).
Geoy Tepe D (Burton-Brown, Lev. IX, 124).

Hasanlı (Stein, *Old Routes of Western Iran*, Lev. XXIV/3 ve XXXI/1-8
Londra, 1940).

Haftavan Tepe VIB (Edwards, *IRAN* 19, 1981, Res. 1).

3 — Kısa boyunlu kap (Şek. 3) : Adana Bölge Müzesi, yüksek-
lik : 11 cm., çap : 8.5 cm.

Şek. 3.

Bezeme : İki çizgi arasında tepeleri yukarıda içi taralı üçgenler.
Boynun altındaki çizgi üçgenlerin tepelerini kesmiş durumdadır.

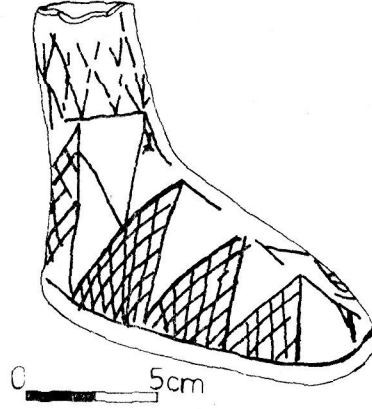
Boya : Açık zemin üzerine kırmızı. Kabın alt kısmı boş bırakılmıştır.

Benzer örnekler:

Geoy Tepe C (Burton-Brown, 138, Env. No. 678e).

Haftavan Tepe VIB (Edwards, *IRAN* 19, 1981, Res. 15.9).

4 — Ayak biçimli kap (Şek. 4) : Adana Bölge Müzesi, yükseklik : 13 cm., genişlik : 15 cm.

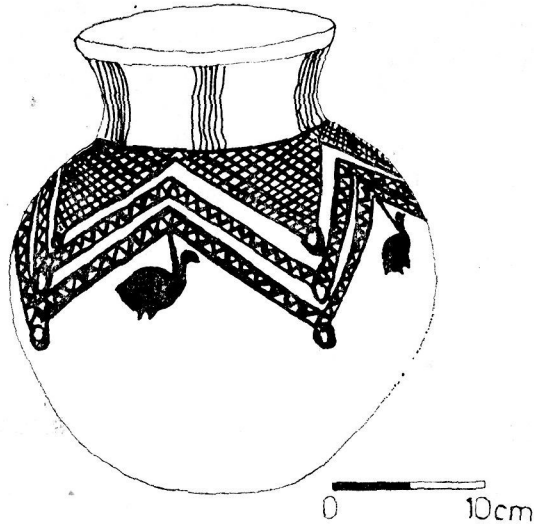

Şek. 4.

Bezeme : Bir önceki örnek ile aynı.

Boya : Bir önceki örnek ile aynı.

5 — Yüksek boyunlu kap (Şek. 5) : Adana Bölge Müzesi, yükseklik : 29 cm. çap : 15 cm.

Şek. 5.

Bezeme : Boyunda altı gurup halinde altı çizgiden oluşan bir çizgi demeti vardır. Omuzda içi taralı ve tepeleri aşağı sarkan üçgenlerin çevresi iki kalın çizgi ile sınırlanmıştır. Her üçgenin tepesinde küçük bir dairecik vardır. Dıştaki kalın çizgilerin boyuna yakın yerde birleştikleri köşelerden siyaha boyalı birer kuş motifi sarmaktadır.

Boya : Kabın kendisi kırmızı-kahverengidir. Bezeme siyah boya ile yapılmış ve perdahlanmıştır.

Benzer örnekler :

Haftavan Tepe VIA (Burney, IRAN 10, 1972, Lev. 11c).

Trialeti VII. Kurgan (Schaeffer, Res. 290, 3 ve 4).

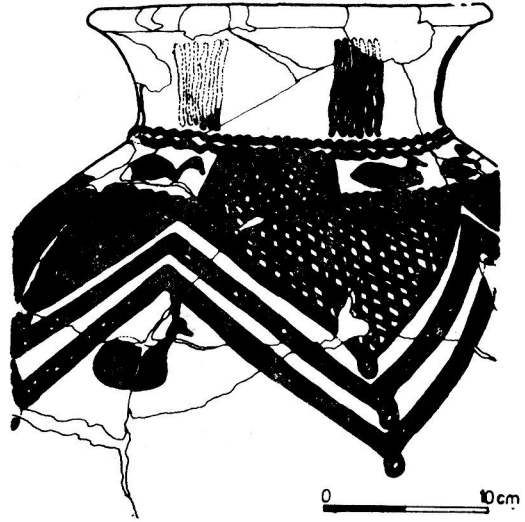
Van Bölge Müzesi örnekleri.

6 — Yüksek boyunlu kap (Şek. 6 ve 7) : Van Bölge Müzesi, yükseklik : 52 cm. çap : 23 cm.

Ölçülerin dışında boya ve bezeme bir önceki Adana örneğinin çok benzeridir.

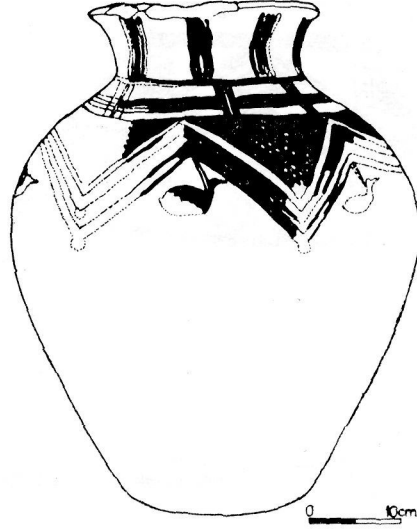
Şek. 6.

Şek. 7.

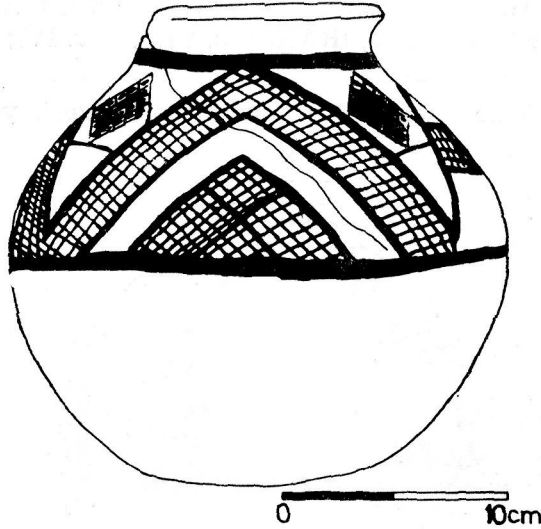
7 — Yüksek boyunlu kap (Şek. 8) : Van Bölge Müzesi,

Ölçüler, boya ve bezeme bir önceki örneğin aynıdır.

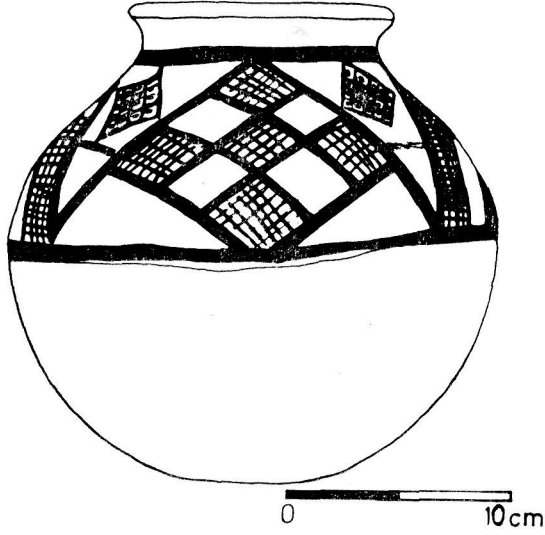
Şek. 8.

8 — Kısa boyunlu, şişkin karınlı kap (Şek. 9 ve 10) : Gaziantep Müzesi, yükseklik: 21,5 cm., çap: 11,5 cm.

Şek. 9.

Bezeme : Biri boynun altında diğeri karnın üstündeki iki yatay çizgi arasındaki üçgenler içinde daha küçük boyutlu, içi taralı üçgenler, dörtgenler birbirini izler.

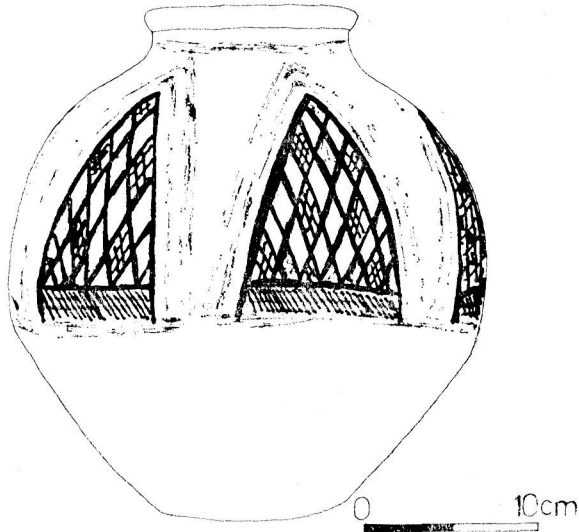
Şek. 10.

Boya : Açık renk zemin üzerine siyah ve kırmızı. Kabın alt kısmı boş bırakılmıştır.

Benzer örnekler:

Geoy Tepe D-C (Burton-Brown, 139, Env. No. 689; Env. No. 735).
Haftavan Tepe VIB (Burney, İRAN, 113, 1975, Lev. IVg, IVh; Edwards, İRAN 19, 1981, Res. 10.2).

9 — Derin kâse (Şek. 11) : Gaziantep Müzesi, yükseklik : 11,5 cm., çap : 9,5 cm.

Şek. 11.

Bezeme : Omuzdaki yatay çizgi arasında içi taralı üçgenler ve eşkenar dörtgenler.

Boya : Açık krem rengi üzerine siyah ve kırmızı.

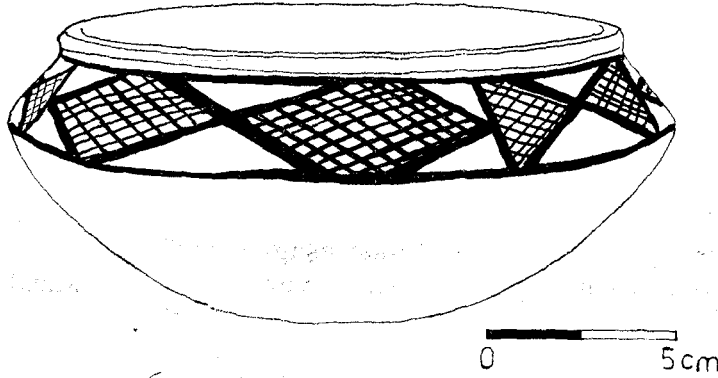
Benzer örnekler:

Haftavan Tepe VIA (Burney, **İRAN** 10, 1972, Lev. 11 c).

Haftavan Tepe VIB (Edwards, **İRAN**, 19, 1981, Res. 19. 11, 12).

Geoy Tepe D (Burton-Brown, 74, Env. No. 850; 78, Env. No. 87).

10 — Keskin profilli kâse (Şek. 12) : Gaziantep Müzesi, yükseklik : 8 cm., çap : 14 cm.

Şek. 12.

Bezeme : İki yatay çizgi arasında içi taralı üçgen ve eşkenar dörtgenler.

Boya : Açık krem zemin üzerine koyu kırmızı ve siyah. Kâsenin alt kısmı bezemesizdir.

Benzer örnekler:

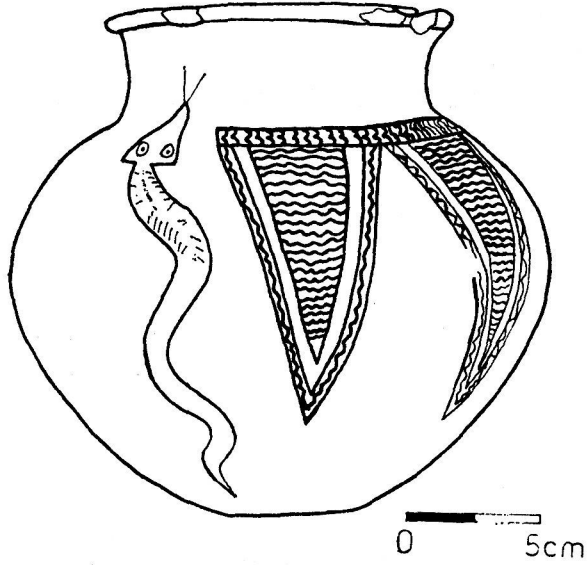
Haftavan Tepe VIA (Burney, **İRAN** 10, 1972, Lev. 11c).

Haftavan Tepe VIB (Edwards, **İRAN** 19, 1981, Res. 18.5, 19.30).

Kızılvanık (Burney, *The Peoples of the Hills*, Res. 43/3-Londra, 1971).

Geoy Tepe D (Burton-Brown, 74, Env. No. 85).

11 — Boyunlu kap (Şek. 13) : Van Bölge Müzesi, yükseklik : 21 cm., çap : 10 cm.

Şek. 13.

Bezeme : Boynun hemen altında aşağıya sarkan içi taralı üçgenler. İki üçgen arasında beyaz boya ile yapılmış başı yukarıda bir yılan motifi.

Boya : Koyu kırmızı zemin üzerine siyah.

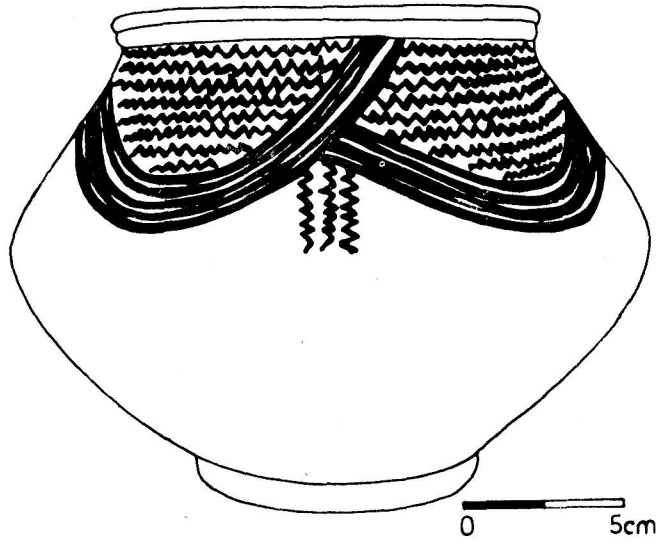
Benzer örnekler :

Kızılvanık (Burney, *The Peoples of the Hills*, Lev. 43/e).

12 — Geniş ağızlı kap (Şek. 14) : Van Bölge Müzesi: yükseklik : 19 cm., çap : 12 cm.

Bezeme : Ağız kenarının altından aşağıya sarkan yarım daireler içindeki dalgalı çizgiler.

Boya : Kahverengi zemin üzerine kırmızı ve siyah.

Şek. 14.

Benzer örnekler :

Haftavan Tepe VIB (Edwards, **İRAN** 19, 1981, Res. 16.21, 23, 24 ve 29).

Söz konusu boyalı kaplar genelde bazı ortak özellikleri paylaşırlar: Bezeme açık devetüyü veya krem rengi zemin üzerine kırmızı ya da kırmızı zemin üzerine siyah boya ile yapılmıştır. Bezeme biri boyunun altında diğeri karnın üstünde yer alan iki yatay çizginin arasındaki boşluğa yerleştirilmiştir. Böylece kabın alt bölümü çoğu zaman boş ve koyu renkli bırakılmıştır. Bezemeyi üçgenler, dörtgenler, dalgalı hatlar, çift balta, zigzaglar, dama tahtası gibi geometrik motifler oluşturur. Kapların yüzeyi bezeme yapıldıktan sonra perdahlanmıştır.

Anadolu'nun bazı bölge müzelerinde saklanan boyalı kablarnın, ikinci bine tarihlenen çevre kültürleriyle ve özellikle Haftavan Tepe VIB (5) (M.Ö. c. 1900-1450/1400) katı buluntuları ile olan ben-

- (5) Edwards, «The Pottery of Haftavan VIB (Urmia Ware)», **İRAN** 19, 1981, 102; Edwards, *Excavations in Azerbaijan (North-western Iran) 1, Haftavan, Period VI*, 141 vd., Oxford, 1983.

zerlikleri ilginçtir (6). Batı İran'da yapılan diğer kazılar benzer çanak-çömlek geleneğinin Dinka Tepe (7); Hasanlu (8) (Hasanlu VI: M.Ö. 1900-1450) ve Geoy Tepe'nin (D ve C evresi) (9) Erken Transkafkasya Kültürü'nün III. evresini izleyen ikinci bin katlarında da yaşadığını kanıtlamıştır. Haftavan Tepe VI katının VII. katın kültürel bir devamı olduğu dikkate alındığında (10), açık zemin üzerine koyu renk boya ile yapılan geometrik bezemeli kapların bu yöreye özgü olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan benzer bezeme ve bezemenin yapılabilmesi için kabın üst kısmının açık renk bir astar ile kaplanması geleneği Trialeti'de yaygın olarak kullanılmıştır.

İncelediğimiz kapların özellikle bir bölümünün şaşkırtıcı derecedeki benzerleri Trialeti VII No.lu kurgandan ve Trialeti'nin kuzey doğusundaki Narekvari ve Burnabad yerleşmelerinden elde edilmiştir. Aynı tip çanak-çömlek Erivan yakınındaki Astabad'da da vardır (11).

- (6) Haftavan Tepe VI çanak-çömleğini inceleyen M. Edwards (**IRAN** 19, 1981, 101 vd.; **Excavations in Azerbaijan (North-western Iran) 1, Haftavan, Period VI**, Oxford, 1983) araştırmalarında önceki yayınlarda VIA ve VIB olarak ikiye ayrılan VI. tabakanın bütünüyle VIB olarak adlandırılması gerektiğini, ancak VIB'nin «erken» ve «geç» olarak iki evreden oluştuğunu belirtmektedir. Bu nedenle makalemizde Haftavan Tepe VIA evresine tarihlenen malzeme Erken VIB, Haftavan Tepe VIB evresine verilenler ise Geç VIB olarak dikkate alınmalıdır. Haftavan Tepe VIB evresinde ele geçen boyalı çanak-çömlek türünü Stronach'ı izleyerek «Urmiye keramiği» olarak adlandıran yazarın bu keramiğin yayılımını verirken Doğu Anadolu örneklerini dikkate almadığı anlaşılmaktadır. Daha önce (Çilingiroğlu, **Urartu and Western Iran : Cultural Origins and Interralsations**, Manchester, 1976 (Doktora tezi) ve bu yazımızda da belirttiğimiz gibi, bu çanak-çömlek türü M.Ö. 2. bin yılda Van Gölü Havzasında çok miktarda ele geçmektedir. 1985 yılında Van Müzesinde yaptığımız bir araştırmada 100'e yakın, Gaziantep Müzesinde ise 18 adet yayınlanmamış 2. bin boyalı çanak-çömleği saptanmıştır. Bu malzemeler üzerindeki çalışmalarımız devam etmektedir.
- (7) Muscarella, «Excavations at Dinkha Tepe, 1966», **Metropolitan Museum of Art Bulletin** 25, 1966, 16 vd.
- (8) Dyson. «The Archaeological Evidence of the Second Millennium B.C. on the Persian Plateau», **CAH** II, Fas. 66, 21.
- (9) Burton-Brown, **Excavations in Azarbaijan, 1948**, Londra, 1951..
- (10) Burney, «Excavations at Haftavan Tepe 1971», **IRAN** 11, 1973, 155 vd.
- (11) Burney, **AS** 8, 1958, 177.

İncelediğimiz boyalı kapların ve Haftavan Tepe VIB çanak-çömleğinin yakın benzerleri bu yerleşmelerin dışında Elar'ın (12) Orta Tunç Çağı'nda (M.Ö. 1700-1500) ve Sevan havzasında (Nor Bayazıt ve Metsamor gibi) birçok yerleşme yerinde bulunmuştur (13).

Boyalı kapların bulunduğu Geoy Tepe D evresinin başlarında çanak-çömlekte gözlenen değişiklik yöreye göç eden yeni bir halkın varlığı ile açıklanmak istenmiştir. Bu varsayımın ana gerekçesi Geoy Tepe D evresinden önce, boyalı çanak-çömleğin öncüsü olabilecek herhangi bir boyalı keramik dizgesinin varolmamasının önerilmesidir. Bu varsayımına karşı olarak; bu tip boyalı kap geleneğinin kökeninin Haftavan Tepe VIB ve Geoy Tepe D başta olmak üzere Urmiye bölgesinde olabileceği önerisi ileri sürülmüştür (14). Geoy Tepe'nin aksine portakal-kahverengi yüzey üzerine siyah ve koyu kahverengi boya ile yapılan bezemeli çanak-çömlek türü Haftavan Tepe VII katının son evresinde gözlenebilmektedir.

Boyalı kapların benzer örneklerini gördüğümüz Trialeti kurganları Schaeffer tarafından diğer bir çok kurgan ile birlikte M.Ö. 1550-1450 yıllarına tarihlenir (15). Trialeti kazıcısı Kuftin ise benzer buluntuların çıktığı kurganlar için M.Ö. ikinci binin başlarında yer alan yüzyılları önermiştir (16). Daha yeni bir araştırma Trialeti'de bulunan kırmızı üzerine siyah boyalı kapların Trialeti'nin M.Ö. 1600 yılından sonra başlayan Orta Tunç III evresine tarihlendiğini göstermektedir (17). Haftavan Tepe'de bulunan kırmızı üzerine siyah boya ile yapılmış, aşağı sarkan üçgen motiflerinin Trialeti Orta Tunç II'de de varolduğu bilinmektedir.

Batı İran, Transkafkasya ve her geçen gün sayıları artan Doğu Anadolu ikinci bin boyalıları aynı kültür geleneğinin sonuçları olmalıdır. Doğu Anadolu'da çoğunca Van Gölü havzasında ele geçen ve ikinci bin Urmiye bölgesi kültürü ile yakın ilişkisine inandığımız boyalı kapların kökenini, önerilenin aksine (18), Kappadokya ya da Trialeti boyalılarında aramamız gereksiz olabilir. Anadolu'da Kappadokya'dan başka iki farklı yörede daha, kuzey Suriye ve Altınova'

(12) Khanzadian, *Elar-Darjani*, Res. 100-1 ve 103, Erivan, 1973.

(13) Martorosyan, *Armenia in the Bronze and Early Iron Ages*, 57, Erivan, 1964.

(14) Burney, *IRAN* 11, 1973, 161.; Edwards, *IRAN* 19, 1981, 101 vd.

(15) Schaeffer, *Stratigraphie Comparee de L'Asie Occidentale*, 512, Londra, 1948.

(16) Kuftin, *Archaeological Excavations in Trialeti*, Tbilis, 1941; Minns, «Trialeti», *Antiquity* 67, 1943, 125-135.

(17) Rubinson, «The Chronology of the Middle Bronze Age Kurgans at Trialeti», *Bibliotheca Mesopotamica* VII, 1977, 246.

(18) Dyson, *CAH* II, Fas. 66, 16.

ALTAN ÇİLİNGİROĞLU

da, boyalı çanak-çömlek geleneği vardır. Ancak Van Gölü ile Urmiye Gölü arasındaki uzaklık yukarıdaki bölgelerin hepsinden daha azdır. Ayrıca her iki göl havzası kültürü M.Ö. üçüncü binin başından bu yana aynı kültür hareketinin etkisiyle gelişimini sürdürmüştür. Aynı kültür beraberliği Demir Çağ'ın başlarından birinci bin yılın içlerine dek sürmüştür.

Sonuç olarak; açık zemin üzerine koyu ve kırmızı zemin üzerine siyah boya ile yapılan geometrik bezemeli boyalılar, M.Ö. ikinci bin yılda, Demir Çağ'ın başlamasından önceki yüzyıllarda Van Gölü Havzasında zengin bir kültürün varolabileceğini ve bu kültürün Urmiye Gölü havzasıyla paralel ve içiçe bir gelişim içinde olduğunu gösterebilir. Bu durumda Anadolu'da varlığı bilinen «boyalı çanak-çömlek üreten» bölgelere «Van-Urmiye bölgesi» adı altında bir yeni-sini eklememiz gerekecektir.